

Περιήγηση στη

Λέρο

Οι ανεμόμυλοι στο δρόμο για το κάστρο πάνω από την Αγία Μαρίνα.

Λέρος. Ένα νησί που σχετικά πρόσφατα άρχισε να βγαίνει από την αφάνεια και να γίνεται τουριστικά δημοφιλές. Γνωστό κυρίως ως τόπος εξορίας των πολιτικών κρατουμένων, έχει να προσφέρει πολλά στον επίδοξο επισκέπτη που θα θελήσει να ερευνήσει βαθύτερα την ιστορία και τη φύση του νησιού.

Έχει έκταση 53 τ.χιλ. και βρίσκεται μεταξύ των Λειψών της Πάτμου και της Καλύμνου. Η Λέρος έχει αρκετό πράσινο, κυρίως με πεύκα, βελανιδιές, ελιές και ευκαλύπτους. Ένα ιδιαίτερο μορφολογικό χαρακτηριστικό της είναι ο όρμος του Λακκίου, ουσιαστικά ένα από τα μεγαλύτερα φυσικά λιμάνια της Μεσογείου. Έχει μήκος 3 χιλιόμετρα και άνοιγμα προς το πέλαγος μόνο 400 μέτρα.

Αξίζει να αναφερθούν κάποια στοιχεία από τη νεότερη ιστορία της, πόσο μάλλον που ήταν η αφορμή για το ταξίδι μου αυτό. Στη διάρκεια του ιταλοτουρκικού πολέμου του 1911-12 η Ιταλία κατέλαβε τα Δωδεκάνησα. Αργότερα, με τη λήξη του Α Παγκοσμίου πολέμου και την ήττα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι νικητρίες δυνάμεις αποφάσισαν τα Δωδεκάνησα πλην της Ρόδου, να παραχωρηθούν στην Ελλάδα. Τελικά, με τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923, χάνεται η ευκαιρία αυτή και τα νησιά γίνονται Ιταλικές κτήσεις με την ονομασία «*isole Italiane dell' Egeo*». Από αυτήν την εποχή η Λέρος, λόγω της θέσης της, θα μετατραπεί από τους Ιταλούς σε κύριο στρατηγικό κέντρο του Αιγαίου. Στο μεγάλο φυσικό λιμάνι της στο Λακκί, θα δημιουργηθεί το 1934 μια καινούργια πρότυπη πόλη και πολεμικός ναύσταθμος, ενώ όλο το νησί θα γεμίσει με οχυρώσεις. Μέχρι το 1923 η ήττα Ιταλοκρατία έδωσε τη θέση της σε μια σκληρή πολιτική εξιταλισμού με κύριους στόχους την παιδεία και την εκκλη-

σία. Η ζωή τουλάχιστον κυλά ειρηνικά, μέχρι το 1943. Στις 25 Ιουλίου του ίδιου έτους, ο Μουσολίνι καθαιρείται και στις 8 Σεπτεμβρίου η Ιταλία συνθηκολογεί. Ακολούθησε η αποστολή Αγγλικού εκστρατευτικού σώματος σε διάφορα νησιά των Δωδεκανήσων, μεταξύ των οποίων και στη Λέρο, με σκοπό τη δημιουργία βάσεων για επιχειρήσεις στα Βαλκάνια. Οι Γερμανοί σύντομα αντεπιτέθηκαν και άρχισαν να ανακαταλαμβάνουν τα νησιά. Στις 26 Σεπτεμβρίου το αντιτορπιλικό 'Βασίλισσα Όλγα' βομβαρδίζεται και βυθίζεται στο λιμάνι του Λακκίου από σμήνος γερμανικών μαχητικών. Στις 12 του Νοεμβρίου, οι Γερμανοί με επικεφαλής

τον αντιστράτηγο Μίλλερ, αποβιβάζονται στο νησί και ακολουθεί σκληρή μάχη για την κατάληψή του. Τέλος, στις 16 Νοεμβρίου το διοικητήριο των Άγγλων στον οχυρό λόφο του Μεροβιγίου καταλαμβάνεται από τους Γερμανούς και ο αγώνας λήγει. Η απελευθέρωση έρχεται αργά, το Μάιο του 1945 ενώ ενσωματώνεται επίσημα στο Ελληνικό κράτος το 1948.

Στα μεταπολεμικά χρόνια οι ιταλικοί στρατώνες στο Λακκί θα χρησιμοποιηθούν για να στεγάσουν τις Βασιλικές τεχνικές σχολές, ενώ από το 1957 το ψυχιατρείο και το ΠΙΚΠΑ. Τέλος, την περίοδο της δικτατορίας η Λέρος υπήρξε τόπος εξορίας αντιφρονούντων.

Κείμενο - Φωτογραφίες: **ΓΚΑΡΟ ΑΓΑΜΠΑΤΙΑΝ**

Η κεντρική Λέρος από τη Σκουμπάρδα. Φαίνονται το Λακκί, τα Τεμένια, ο Ξηρόκαμπος (δεξιά κάτω), και οι κορυφές Μεροβίγλι, Κλειδί, Απιτίκι και Παντέλι.

Ο στρατώνας του ναυτικού και στο βάθος το Μεροβίγλι.

Γνωρίζοντας τα ανωτέρω, η επιλογή της Λέρου για την επόμενη ποδηλατική εξόρμηση ήταν προφανής. Η περιήγηση στη φύση του νησιού, η ανακάλυψη των παλιών οχυρώσεων αλλά και της αρχιτεκτονικής των οικισμών του, θα έδινε άλλο νόημα στην εκδρομή.

Το πλοίο αναχώρησε το απόγευμα της 1ης Ιουνίου. Με ενδιάμεσους σταθμούς τη Σύρο και την Πάτμο, θα έφτανε στη Λέρο τα ξημερώματα του Σαββάτου. Είχα ένα ευχάριστο αίσθημα, σαν να ταξίδευα σε κάποια μακρινή υπερπόντια χώρα. Το νησί είχε 'απομυθοποιηθεί' αρκετά, καθώς λίγο καιρό πριν είχα ολοκληρώσει το βιβλίο του Anthony Rogers «Το ολίθημα του Τσόρτσιλ-Οι επιχειρήσεις στο Αιγαίο, Κως-Λέρος 1943», όπου περιγράφονται πολύ παραστατικά οι μάχες που διεξήχθησαν εναντίων των Γερμανών. Ύστερα από έναν ανήσυχο και σύντομο ύπνο ανέβηκα στο κατάστρωμα. Είχαμε αφήσει πίσω μας την Πάτμο και πλέαμε προς τη Λέρο. Αργότερα, στο αχνό φως της αυγής φανερώθηκε ένας άγονος βραχότοπος χωρίς ίχνη βλάστησης ή κατοίκησης, σε σημείο που να αναρωτιέσαι «έτσι είναι η Λέρος». Η ομορφιά του νησιού όμως κρύβεται στην άλλη πλευρά του... Πλησιάσαμε αρκετά, όταν ξαφνικά σαν να άνοιξε ένας διάυλος στην ακτή: ήταν το στενό του όρμου του Λακκίου. Περάσαμε από τις απόκρημνες πλευρές του περάσματος και μπήκαμε στον όρμο. Στο βάθος φαινόταν ήδη το Λακκί, ενώ στα δεξιά μας ξεχωρίζε μια βάση του πολεμικού ναυτικού.

Όταν αποβιβάστηκαμε (στις 5:30) η πόλη ακόμα κοιμόταν. Έκανα μια μικρή βόλτα στους άδειους δρόμους μέχρι να ανοίξει κάποιος φούρνος. Εντύπωση προκαλεί η μορ-

φή της πόλης η οποία έχει σχήμα μισοφέγγαρου. Μπορεί να έχει την έκταση ενός χωριού, όμως η ρυμοτομία και τα κτίριά της θυμίζουν κωμόπολη. Οι δρόμοι είναι φαρδιό, ενώ η αρχιτεκτονική της θεωρείται μοναδική. Είναι επηρεασμένη από τις ευρωπαϊκές τάσεις της εποχής του μεσοπολέμου και κυρίως από τα κινήματα του μοντερνισμού, του Bauhaus και της βιομηχανικής αισθητικής, με έναν ιδιαίτερο τρόπο όμως που ονομάζεται ιταλικός ρασιοναλισμός. Χαρακτηριστικό της είναι οι αδρές μεγάλες επιφάνειες και ο συνδυασμός απλών γεωμετρικών όγκων και λιτών γραμμών, με μεγάλα παράθυρα χωρίς διακοσμητικά στοιχεία, που προσδιορίζουν μόνο τη χρήση (σωληνωτές κουπαστές, κιγκλιδώματα κτλ). Τα κτίρια που κατασκευάστηκαν είναι διώροφα, με μορφή που χαρακτήριζε τη χρήση τους κατά την εποχή της ιταλοκρατίας, όπως κτίρια διοίκησης, καταστήματα, νοσοκομείο, στρατώνας και κατοικίες για τη στέγαση των Ιταλών αξιωματικών.

Όταν ανέτειλε ο ήλιος για τα καλά και διαλύθηκε η πρωινή δροσιά, ξεκίνησα για τη νότια πλευρά της Λέρου. Ο πρώτος στόχος ήταν η Σκουμπάρδα, η ψηλότερη κορυφή του νησιού ύψους 326 μέτρων. Στο πρώτο χιλιόμετρο προσπέρασα τον οικισμό των Τεμενίων. Παρακάτω, στην περιοχή των Λεπίδων φάνηκαν οι εγκαταστάσεις του κρατικού θεραπευτηρίου της Λέρου και δίπλα οι ερειπωμένες εγκαταστάσεις της ιταλικής αεροναυτικής βάσης, με το μεγάλο γερανό (κατασκευάστηκε στο Τορίνο και χρησίμευε για τη μεταφορά των υδροπλάνων από τα υπόστεγά τους στη θάλασσα). Αξίζει να σημειωθεί η μεταπολεμική ιστορία της. Το 1949, στα κτίρια του στρατιωτικού προσωπικού στεγάστηκαν οι Βασιλικές τεχνικές

σχολές, γνωστές ως σχολές της βασίλισσας Φρειδερίκης. Οι σχολές έκλεισαν το 1964 ενώ από το 1967 μετατράπηκαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων. Για ορισμένη περίοδο αργότερα, μεταφέρθηκαν εκεί τα βαριά περιστατικά του ψυχιατρείου.

Στον κεντρικό δρόμο του Πλάτανου.

Ο Άγιος Ισίδωρος.

Όλη η γύρω περιοχή έχει αρκετό πράσινο. Υπάρχουν κτήματα και καλλιέργειες όπως και πολλά εξοχικά σπίτια. Προχωρώντας όμως προς τα ορεινά το έδαφος γίνεται άγονο και πετρώδες. Εξάλλου αυτή η εναλλαγή χαρακτηρίζει τη Λέρο: άγονοι λόφοι διακοπτόμενοι από μικρές αλλά εύφορες κοιλάδες.

Μετά τα Λέπια ο δρόμος ανηφορίζει συνεχώς. Σε μια διασταύρωση εγκατέλειψα τον κεντρικό δρόμο και ύστερα από 30 λεπτά πορείας σε άσχημο χωματόδρομο έφτασα στην κορυφή. Πρόκειται για μια στενή βραχώδη ράχη με υπέροχη πανοραμική θέα. Στα νότια οι πλαγιές πέφτουν απότομα στη θάλασσα. Ελάχιστα μίλια μακριά φαίνονται η Κάλυμνος και η Τέλενδος. Βόρεια διακρίνεται το Λακκί με τον ομώνυμο όρμο και πιο πέρα το κάστρο Παντέλι και οι βόρειες περιοχές της Λέρου. Μάλιστα, με διαυγή καιρό μπορείς να δεις ακόμα και την Πάτμο. Η κορυφή είναι γνωστή κινηματογραφικά με πρωταγωνιστές τον Άντονι Κουίν και τον Ντέιβιτ Νίβεν, από τα 'Κανόνια του Ναβαρόνε', όπου οι σύμμαχοι σκαρφαλώνουν στις

απότομες πλαγιές του βουνού για να ανατινάξουν τα πυροβολεία των Γερμανών. Πράγματι, σε όλη την κορυφογραμμή υπάρχουν διάσπαρτες εγκαταστάσεις της πυροβολαρχίας San Giorgio, όπως ανατιναγμένα υπολείμματα πυροβολείων, βάσεις πυροβόλων, ερειπωμένα κτίρια στρατωνισμού και χώροι αποθήκευσης πυρομαχικών με ιταλικές επιγραφές στους τοίχους.

Επόμενος σταθμός μου ήταν ο Ξηρόκαμπος, ένας μικρός οικισμός στο βάθος του ομώνυμου όρμου. Από το μικρό λιμάνι του διεξάγονται δρομολόγια με καΐκια για την Κάλυμνο. Τον προσπέρασα βιαστικά και έφτασα σύντομα σε ένα λόφο πάνω από το ακρωτήριο Διαπόρι, το νοτιότερο άκρο του νησιού. Στην κορυφή του υπάρχει ένα παρατηρητήριο που έχει μετατραπεί σε μαντρί. Πιο πέρα στην πλαγιά διακρίνονταν υπολείμματα των ιταλικών πυροβολαρχιών 388 και 281. Καθώς ετοιμάστηκα να φύγω, ανακάλυψα ένα μικρό άνοιγμα στο πλάι του δρόμου, που έμοιαζε με την είσοδο μιας μικρής στοάς. Πλησιάζοντας για να δω καλύτερα, πετάχτηκε ξαφνικά από μέσα τρομαγμένο ένα κατσίκι. Οπισθοχώρησα αμέσως και στη στιγμή ξεχύθηκε προς τα έξω ένα ολόκληρο κοπάδι, μπορεί και 15 ζωντανά! Πράγματι, ήταν μια στοά! Μια από τις πολλές που έχουν κατασκευαστεί στη Λέρο και που χρησιμοποιούν για την αποθήκευση των πυρομαχικών. Πήρα την αντίστροφη πορεία προς τον Ξηρόκαμπο και το μικρό λιμανάκι του. Αφού τράβηξα μερικές φωτογραφίες από εκεί, συνέχισα για το Παλιόκαστρο, την αρχαία ακρόπολη με τα κυκλώπεια τείχη. Μέσα στην περίμετρό της υπάρχει το εκκλησάκι της Παναγίας που χτίστηκε στη θέση ενός μεγάλου παλαιοχριστιανικού ναού. Η θέα από εκεί προς τους όρμους του Ξηρόκαμπου και του Λακκίου είναι εξαιρετική. Κατεβαίνοντας από το αρχαίο φρούριο, προσπέρασα μια ιταλική σκοπιά -υπενθύμιση ότι η περιοχή ήταν στρατιωτική ζώνη παλιά- και επέστρεψα στο Λακκί.

Όντας ακόμα νωρίς, είχα το χρόνο να βολτάρω με άνεση στους δρόμους της πόλης, πριν συνεχίσω για τις οχυρώσεις της κορυφής Πατέλα'. Ξεκίνησα από το παραλιακό μέτωπο, στο οποίο βρίσκονται και τα σπουδαιότερα ιταλικά κτίρια. Αρχικά συναντάμε το σημερινό δημοτικό σχολείο, κατασκευασμένο κατά τα έτη 1934-1936, που λειτούργησε με καλόγριες και στέγαζε το δημοτικό και το νηπιαγωγείο. Πιο πέρα ακολουθούν το τελωνείο, το κινηματοθέατρο Ρόμα με το χαρακτηριστικό καμπίλο σχήμα του και ο εντυπωσιακός στρατώνας του ναυτικού που στεγάζει σήμερα δημόσιες υπηρεσίες. Δίπλα του υπάρχει μια αποθήκη κατασκευασμένη το 1933. Προς το εσωτερικό της πόλης συναντάμε το κτίριο της αγοράς με το 'ρολάι', το ξενοδοχείο Ρόμα, το Ιταλικό δημαρχείο και την εκκλησία του Αγίου Νικολάου με την ιδιόρρυθμη αρχιτεκτονική του. Δίπλα στην τελευταία υπάρχει μια υπέροχη αριστοκρατική οικία περιτριγυρισμένη από μεγάλο κήπο με φοίνικες, τριανταφυλλίες και βουκαμβίλιες.

Ημέρα όμως είχε πολύ δρόμο μπροστά της, το ίδιο και εγώ. Κατά τις 14:30 άφησα το Λακκί και κατευθύνθηκα προς την παραλία της Μερικιάς, βορείως του όρμου του Λακκίου. Από εκεί συνέχισα για την κορυφή Πατέλα' και τις περιφώνες στρατιωτικές εγκαταστάσεις της. Οι προσδοκίες μου ήταν μεγάλες καθώς είχα διαβάσει ότι εκεί ήταν εγκατεστημένη η διοίκηση της λεγόμενης 'FAM DI CAT', το κέντρο συντονισμού όλου του αντιαεροπορικού συστήματος. Στη διαδρομή συναντούσα γεφυράκια που είχαν κατασκευάσει οι Ιταλοί όπως και μικρές στοές για την αποθήκευση πυρομαχικών. Μετά από κάμποση ώρα, έφτασα στον Άγιο Σπυριδώνα, ένα εκκλησάκι που είναι χτισμένο σχεδόν εξολοκλήρου κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Στην είσοδο του υπήρχε μια πετρόχτιστη βρύση, ευχάριστη έκπληξη μέσα στη μεσημεριάτικη κάψα.

Η Παναγία στον Ξηρόκαμπο και τμήμα αρχαίου τείχους (ακρόπολης).

Βάση πιθανόν αντιαεροπορικού πυροβόλου.

Από εδώ, ο δρόμος συνεχίζει πολύ άσχημος μέχρι την κορυφή της Πατέλας. Φτάνοντας εκεί, το πρώτο πράγμα που αντίκρισα ήταν δύο μεγάλα κτίρια στα οποία προφανώς στεγαζόταν η διοίκηση της βάσης. Οι χώροι μέσα ήταν ευρύχωροι και τα ταβάνια ψηλά. Η μοιά και τα σχέδια στους τοίχους ήταν γενικά σε καλή κατάσταση, ενώ τα πατώματα ήταν γεμάτα κοπριά, από τα κοπάδια που μαντρώνουν περιοδικά εκεί οι βοσκοί. Βολτάροντας αργότερα απ' έξω, ανακάλυψα την είσοδο μιας στοάς μήκους τουλάχιστον 20 μέτρων, η οποία παρακάτω οδηγούσε ξανά στην επιφάνεια. Πάνω από την είσοδο υπήρχε χαραγμένη σε μια πέτρα η επιγραφή 'AUGUST 1944', απόδειξη ότι οι Γερμανοί κατακτητές προχώρησαν σε συμπληρωματικές οχυρώσεις. Λόγω της στενότητας του χώρου, το τούνελ θα χρησιμοποιούνταν μόνο ως καταφύγιο κατά τη διάρκεια αεροπορικών επιδρομών. Λίγο ψηλότερα από το κέντρο διοίκησης υπάρχουν διάσπαρτες οχυρώσεις και αντιαεροπορικές βάσεις, μερικές από αυτές μάλιστα ανατιναγμένες. Η καλύτερα διατηρημένη από αυτές βρίσκεται περίπου στο κέντρο τους και εντυπωσιάζει με τον όγκο και το σχήμα της.

Παίρνοντας το δρόμο της επιστροφής, προχώρησα μέχρι τον φάρο που βρίσκεται πάνω από την είσοδο του όρμου του Λακκίου. Δίπλα του και κατά μήκος του γκρεμού, υπάρχουν υπολείμματα οχυρώσεων και βάσεων πυ-

ροβόλων της 250ης πυροβολαρχίας που προφανώς έλεγχαν το πέρασμα. Σειρά επίσκεψης τώρα, είχε ένα πολεμικό μουσείο που είχα προσπεράσει νωρίτερα στη Μερικιά. Πρόκειται για ένα πρότυπο μουσείο στεγασμένο σε ένα παλιό ιταλικό τούνελ. Στην είσοδό του αρχικά βλέπεις διάφορα στρατιωτικά οχήματα. Αργότερα, μπαίνοντας μέσα συναντάς εξοπλισμό και υλικό της περιόδου του πολέμου, από οβίδες και βόμβες βυθού, μέχρι οπλισμό και ατομικές εξαρτήσεις. Τέλος, στο βάθος της στοάς παρουσιάζεται ένα μικρό ντοκιμαντέρ για τη μάχη της Λέρο. Ημέρα ολοκληρώθηκε σε ξενοδοχείο του Λακκίου.

Η επόμενη μέρα θα ήταν αφιερωμένη στο βόρειο τμήμα του νησιού. Ακολούθησα το δρόμο προς τον οικισμό της Γούρνας με σκοπό να φτάσω στο Παρθένι και στα εκεί οχυρά. Άφησα σύντομα την περιοχή του Λακκίου και ανηφόρισα στις πλαγιές μεταξύ της Πατέλας και του Μεροβιγλίου. Οι περιοχές αυτές είναι οι πιο πράσινες του νησιού. Χωρίς να κάνω στάση, προσπέρασα τον οικισμό της Γούρνας και συνέχισα προς την Καμάρα, έναν εξοχικό οικισμό με την κεντρική του οδό φυτεμένη με μια μακριά σειρά από ευκαλύπτους. Από εκεί σύντομα άρχισα να κατηφορίζω προς το οικισμό Παρθένι. Σε κάποιο σημείο της διαδρομής προσπέρασα ένα φράγμα που αν κάποτε ολοκληρωθεί, θα δημιουργήσει μια μικρή λίμνη. Η περιοχή γύρω από το Παρθένι, ήταν η πρώτη που οχυρώθηκε από τους Ιταλούς και

μάλιστα με παλιά κανόνια που έφεραν από τη Λιβύη. Από εκεί μάλιστα, ξεκίνησε η συμμαχική επιχείρηση εναντίον των Τούρκων στα Δαρδανέλια το 1915. Επίσης, στον όρμο του Παρθενίου λέγεται ότι μπορούσαν να κρυφτούν μέχρι και 700 πλοία, καθώς περικλείεται από τη νήσο Αρχάγγελος. Μετά το φράγμα πέρασα μπροστά από το μικρό αεροδρόμιο του νησιού, το οποίο προσεγγίζουν ελικοφόρα αεροπλάνα. Αμέσως μετά έφτασα στο Παρθένι όπου υπάρχει στρατιωτική μονάδα. Πρόκειται για το στρατόπεδο του Δαβίδ Διαμαντάρα όπου το 1967 θα μεταφερθούν οι πολιτικοί κρατούμενοι της χούντας. Μεταξύ των κρατούμενων ήταν ο Μίκης Θεοδωράκης, ο Γιάννης Ρίτσος, ο Μανώλης Γλέζος και ο Χαρίλαος Φλωράκης. Στην επόμενη διασταύρωση που συνάντησα, πήρα το δρόμο για το Μπλεφούτη και τις εγκαταστάσεις της 899ης πυροβολαρχίας. Το όνομα της περιοχής προέρχεται μάλλον από το 'Πολυφύτης', καθώς παλιές περιγραφές αναφέρουν περισσότερη βλάστηση από τη σημερινή. Ο δρόμος περνάει πρώτα από την ήσυχη παραλία του ομώνυμου όρμου που είναι γεμάτη θραύσματα κεραμικών. Είναι η περιοχή 'Καμίνια', λόγω ενός αρχαίου κεραμοποιείου που είναι μισοβυθισμένο στη θάλασσα σήμερα. Από εκεί ένας χωματόδρομος ανηφορίζει προς την Ιταλική βάση. Η γύρω βλάστηση, ξηροφυτική, αποτελείται από λίγα πεύκα και πολύ περισσότερους μικρούς αγκαθωτούς θάμνους και πουρνάρια. Ο δρόμος, χωμάτινος πια, ήταν τόσο άσχημος από τις κοφτερές πέτρες και τα μικρά ξερόκλαδα που άρχισα να ανησυχώ για τα λάστιχα του ποδηλάτου. Έφτασα πρώτα στη 'καζάρμα', το κτίριο στρατωνισμού. Έντονη πάλι η μυρωδιά της κοπριάς, το κτίριο χρησιμοποιούνταν και αυτό ως μαντρί. Πάνω στον τοίχο πίσω από τις καμάρες της εισόδου διακρίνονταν η επιγραφή 'Siamo orgogliosi di occupare un posto di combattimento, di sacrificio e di dovere' που σημαίνει 'Είμαστε περήφανοι που βρισκόμαστε σε θέση μάχης, θυσίας και καθήκοντος'. Μπαίνοντας μέσα η μυρωδιά ήταν φοβερή, το ίδιο φοβερές όμως ήταν και οι μύγες. Μπορεί να μη βρήκα άλλη επιγραφή ή κάτι άλλο αξιόλογο, όμως σε ένα μικρό δωμάτιο μέσα στο μισοσκόταδο, ανακάλυψα ένα βουκό που έφτιαχνε τυρί... Τέλος πάντων, επέστρεψα στο ποδήλατο και συνέχισα προς την περιοχή Ασφούγγαρος. Εκεί, λίγο ψηλότερα από το ομώνυμο ακρωτήριο, υπάρχει ένα πολυβολείο με ένα παρατηρητήριο από πάνω του. Στα δυτικά φαίνεται ο όρμος του Μπλεφούτη με τα λίγα εξοχικά του σπίτια. Νότια δεσπόζουν οι βραχώδεις κορυφές του Κλειδιού ενώ ανατολικά οι γυμνές πλαγιές της Βεντέτας (264μ). Λίγο πιο κάτω, στο μικρό λιμανάκι της Βαγίας, τη νύχτα της 12ης Νοεμβρίου του 1943, οι Γερμανοί προσπάθησαν να αποβιβα-

στούν ανεπιτυχώς, υφιστάμενοι μάλιστα μεγάλες απώλειες. Το μέρος εντυπωσιάζει με τη γαλήνη που αποπνέει σε σημείο που να είναι δύσκολο να πιστέψεις ότι εκεί είχαν διεξαχθεί σκληρές μάχες την περίοδο του πολέμου.

Έπειτα από αρκετή ώρα και αφού έψαξα άδικα για κανένα ξεχασμένο κάλυκα, επέστρεψα στο Παρθένι. Από τη γνωστή πια διασταύρωση πήρα το άλλο σκέλος του δρόμου, που οδηγεί στη βυζαντινή εκκλησία της Αγίας Κιουράς. Προσπέρασα πρώτα μια ταμπέλα, που προειδοποιούσε για ύπαρξη άσκατων βλημάτων στη γύρω περιοχή, καθώς πιο πέρα βρίσκεται το πεδίο βολής του στρατού. Η εκκλησία εξωτερικά δεν παρουσιάζει κάτι το ιδιαίτερο. Οι τοιχογραφίες όμως στο εσωτερικό της τραβούν την προσοχή του επισκέπτη. Πράγματι, την περίοδο της δικτατορίας μια ομάδα πολιτικών εξόριστων, των ζωγράφων Κυριάκου Τσακίρη, Τάκη Τζαβετέα και Αντώνη Καραγιάννη, ανέλαβαν έπειτα από σχετική άδεια και χρηματική συμπαράσταση από το δικαστήριο του στρατοπέδου όπου κρατούσαν, να αγιογραφήσουν την εκκλησία. Η εργασία αυτή διήρκεσε 8 μήνες και για μοντέλα χρησιμοποίησαν άλλους κρατούμενους, ντόπιους κατοίκους, ακόμα και χωροφύλακες. Για παράδειγμα, μοντέλο για την Παναγία υπήρξε η κόρη ενός ταβερνιάρη. Συνολικά σχεδίασαν 38 παραστάσεις. Στις αρχές όμως της δεκαετίας του 1980, ένας κα-

λόγερος θεωρώντας την απεικόνιση λαϊκών προσώπων ως πράξη ασέβειας, θα ασβεστώσει αρκετές από αυτές. Τέλος το 1983, το υπουργείο πολιτισμού θα ανακηρύξει την εκκλησία διατηρητέο ιστορικό μνημείο.

Η επόμενη στάση έγινε στο αρχαίο φρούριο που βρίσκεται μετά το αεροδρόμιο, στο δρόμο για την 989η πυροβολαρχία. Από εκεί συνέχισα προς μια παλιά βάση και στις εγκαταστάσεις της 989ης πυροβολαρχίας. Οι τελευταίες, που αποτελούνται από μερικά σκόρπια πολυβολεία και υπόγεια καταφύγια, έλεγχαν τη βορειοδυτική πρόσβαση στον όρμο του Παρθενίου. Στο μεταξύ είχε πια μεσημεριάσει και η ζέστη ήταν έντονη. Κάνοντας μόνο μια στάση για να φάω από τα αποθέματα ξηρών καρπών και μπισκότων που είχα, επέστρεψα στη Καμάρα. Από εκεί ανακάλυψα ένα χωματόδρομο που οδηγούσε προς το εκκλησιάκι του Αγίου Νικολάου του Μεραλούδη. Ο δρόμος, ανηφορικός πάλι, με οδήγησε πρώτα προς το μικρό αιολικό πάρκο του νησιού και ύστερα από κει, ανταμειβοντάς με, σε μια θεαματική κατάβαση μέχρι το εκκλησιάκι. Ο Άγιος Νικόλαος λέγεται ότι χτίστηκε από κάποιο ξένο καπετάνιο που κόντεψε να πνιγεί σε εκείνα τα μέρη και έταξε το εκκλησιάκι αυτό. Από κει, ο χωματόδρομος αρχίζει να κερδίζει πάλι ύψος και διατρέχοντας τη βόρεια πλευρά του κόλπου της Γούρνας καταλήγει στην παραλία του οικισμού Κόκκαλι. Εκεί, πάνω σε μια βραχονησίδα είναι χτι-

Η Αγία Μαρίνα από τον Πρ. Ηλία.

Το νησί έχει έκταση 53 τ.χιλ. και βρίσκεται μεταξύ των Λειψών της Πάτμου και της Καλύμνου. Η Λέρος έχει αρκετό πράσινο, κυρίως με πεύκα, βελανιδιές, ελιές και ευκαλύπτους.

σμένο το εκκλησιάκι του Αγίου Ισίδωρου, το οποίο προσεγγίζεται με ένα τιμεντένιο μονοπάτι-προβλήτα χτισμένο μέσα στη θάλασσα. Παρούσα πάλι η γλυκιά αίσθηση της γαλήνης του τοπίου, υπέροχο και το πανόραμα του κόλπου της Γούρνας. Ο καιρός όμως ήταν μουντός, λόγω της αυξημένης υγρασίας και της συννεφιάς που είχε στο μεταξύ σχηματιστεί. Μετά τον Άγιο Ισίδωρο βρέθηκα πάλι στον οικισμό της Καμάρας, ολοκληρώνοντας έτσι έναν κύκλο. Έχοντας ακόμα ώρα μπροστά μου, αποφάσισα να συνεχίσω μέχρι τα Άλινδα, προσεγγίζοντας για πρώτη φορά την ανατολική ακτή του νησιού. Τα Άλινδα ήταν η αγαπημένη εξοχή των Λερίων της Αιγύπτου. Είναι από τα τουριστικότερα μέρη του νησιού με την παραλία γεμάτη ταβέρνες και καφετέριες. Υπάρχουν αρκετές παραδοσιακές οικίες, αλλά ξεχωριστή εντύπωση προκαλεί ο πύργος του Παρίση Μπελλένη (Λέριος εργολάβος δημοσίων έργων 1871-1957) που χτίστηκε το 1925-6 και τώρα στεγάζει το λαογραφικό μουσείο. Διατρέχοντας τη βόρεια πλευρά του όρμου, πέρασα πρώτα από το εκκλησιάκι της Παναγίας. Δίπλα του υπάρχουν καμουφλαρισμένες στη βλάστηση σύγχρονες εγκαταστάσεις του στρατού, αποτε-

Ο όρμος του Λακκίου, η Κάλυμνος, οι κορυφές Σκουμπάρδα και Βαθιά Λαγκάδα και ο φάρος.

Ο Πρ. Ηλιάς, το κάστρο και η Αγία Μαρίνα.

Σειρά επίσκεψης τώρα, είχε ένα πολεμικό μουσείο που είχε προσπεράσει νωρίτερα στη Μερικιά. Πρόκειται για ένα πρότυπο μουσείο στεγασμένο σε ένα παλιό ιταλικό τούνελ.

Το κινηματοθέατρο Ρόμα και αριστερά το μνημείο των ιερολοχιτών.

περίβολο του κάστρου, υπάρχει ο ναός της Παναγίας ο οποίος χρονολογείται από τον 17ο αιώνα τουλάχιστον. Στην είσοδό του συνάντησα μια ηλικιωμένη κυρία, που φρόντιζε το χώρο. Η συζήτηση που ακολούθησε μαζί της ήταν πολύ ενδιαφέρουσα. Στάθηκε ιδιαίτερα στο γεγονός της ραγδαίας τουριστικής ανάπτυξης του νησιού και της έντονης οικοδομικής δραστηριότητας που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια. Χαρακτηριστική ήταν η φράση της 'τα σπίτια έχουν σκαφαλωθεί μέχρι ψηλά στα βουνά'. Ακόμα, ανέφερε ότι αρκετοί ξένοι και κυρίως Ιταλοί, έχουν επιλέξει τη Λέρο ως μόνιμο καλοκαιρινό προορισμό έχοντας τις εξοχικές τους κατοικίες. Την αποχαρήτησα και μου ευχήθηκε 'καλό δρόμο'.

Άρχισα να κατηφορίζω σιγά-σιγά προς την Αγία Μαρίνα. Είχε μεσημεριάσει και η πρωινή υγρασία είχε διαλυθεί. Από τα στενά γεμάτα κίνηση δρομάρια της πόλης οδηγήθηκα τελικά στο μικρό λιμάνι της. Από εκεί, προχωρώντας παραλιακά έφτασα στο Μπούρτζι, το φρούριο που ήλεγχε την είσοδο του λιμανιού. Από αυτό δε σώζονται παρά μόνο μερικά τμήματα τείχους. Επέστρεψα αναζητώντας σε κάποιο από τα μαγαζάκια της παραλίας κάτι θροιστικό για να σβήσω τη δίψα μου. Έχοντας ανακτήσει δυνάμεις ξεκίνησα για τον τελευταίο στόχο, τα οχυρά του Μεροβιγλίου, όπου οι Άγγλοι είχαν εγκαταστήσει το στρατηγείο τους το 1943. Η μεγάλη όμως πρόκληση, ήταν να ανακαλύψω τη σήραγγα όπου είχε τη βάση του ο ταξίαρχος Τίλνι. Με την καθοδήγηση ενός ντόπιου προσοδύρισα το στίγμα της και φτάνοντας στην κορυφή, ξεκίνησα το ψάξιμο και πολύ σύντομα ανακάλυψα την είσοδό της χαμηλότερα στην πλαγιά, από την πλευρά της Αγίας Μαρίνας. Το μήκος της είναι περίπου 100 μέτρα και καταλήγει στην άλλη πλευρά της κορυφής που βλέπει προς το Λακκί. Σε κάποια σημεία στο εσωτερικό της, έχουν σκαφτεί θάλαμοι για την εγκατάσταση του εξοπλισμού του αρχηγείου. Εδώ, το απόγευμα της 16ης Νοεμβρίου του 1943 ο Βρετανός διοικητής περικυκλώθηκε από τους Γερμανούς και παραδόθηκε. Βγαίνοντας αργότερα ξανά στην επιφάνεια, επισκέφτηκα και τις υπόλοιπες εγκαταστάσεις της περιοχής, κυρίως αντιαεροπορικές βάσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι πρόσφατα η προσέγγιση στην κορυφή δεν επιτρεπόταν, καθώς λειτουργούσε στρατιωτική βάση.

λούμενες από ένα πυροβολείο και 2-3 θέσεις μάχης. Μπαίνοντας μέσα, -από το κομμένο συρματόπλεγμα- βρέθηκα μπροστά σε ένα πυροβόλο. Ο ενθουσιασμός μου βέβαια ήταν μεγάλος για αυτή την 'ανακάλυψη', παράλληλα όμως αναρωτήθηκα αν θα έπρεπε να υπάρχει κάποια στοιχειώδης φύλαξη. Ο δρόμος φτάνει στην παραλία 'Δύο Λισκάρια'. Πέρα από εκεί, ξεκινάνε οι απόκρημνες ακτές της 'Βεντέτας' όπου οι Γερμανοί είχαν αποβιβαστεί επιτυχώς το 1943. Εντύπωση προκαλούν οι βραχώδεις εξάρσεις που ξεκινούν από την παραλία και οδηγούν ομαλά μέχρι το Κλειδί. Ο χρόνος όμως πίεζε και η κούραση ήταν έντονη. Έτσι, όσο ελκυστική και αν ήταν η ιδέα της ανάβασης στην κορυφή, δεν δυσκολεύτηκα να αποφασίσω φρόνιμα, την άμεση επιστροφή στο Λακκί. Με γρήγορες πεταλιές προσπέρασα τα Άλινδα και δδευσα στις πλαγιές του Μεροβιγλίου, επιλέγοντας τον πιο ανηφορικό αλλά συντομότερο δρόμο για το Λακκί.

Δευτέρα 4 Ιουνίου, τρίτη μέρα παραμονής μου στη Λέρο. Ήδη, έχει αναπτυχθεί μια αίσθηση οικειότητας με το νησί, σαν να είμαι καιρό εκεί. Ωστόσο, δεν είχα επισκεφτεί ακόμα την πρωτεύουσά του την Αγία Μαρίνα και το περίφημο κάστρο της, το Παντέλι. Ετοιμάσα λοιπόν και πάλι το ποδήλατό και ξεκίνησα για τα λίγα χιλιόμετρα που με χώριζαν από την πόλη. Πρώτα πέρασα από τον Πλάτανο, την παλιά πρωτεύουσα του νησιού, που ουσιαστικά έχει ενωθεί με την Αγία Μαρίνα. Εδώ, η

αρχιτεκτονική που κυριαρχεί είναι ο γνωστός νεοκλασικισμός. Η οικοδόμηση βέβαια είναι πιο πυκνή και άναρχη, σε αντίθεση με τον αυστηρό σχεδιασμό που είχαν εφαρμόσει οι Ιταλοί στο Λακκί. Μετά τον Πλάτανο, ανηφόρισα στις πλαγιές του Απιτικίου, όπου το 1943 είχαν διεξαχθεί σφοδρές μάχες, καθώς ήταν ένα από τα σημεία απόβασης των Γερμανών. Μετά από λίγα χιλιόμετρα έφτασα στο εκκλησάκι του Πρ. Ηλιά που απέχει 200 μέτρα περίπου από την είσοδο του κάστρου. Αξιοπρόσεκτη είναι μια παλιά οβίδα που έχει τοποθετηθεί στον περίβολο της αυλής του και που έχει μήκος 1,5 μέτρο! Αργότερα συνέχισα προς το κάστρο.

Το κάστρο Παντέλι όπως ονομάζεται, κατασκευάστηκε κατά τη βυζαντινή περίοδο, τον 11ο αιώνα πάνω στα θεμέλια της αρχαίας ακρόπολης. Αργότερα, όταν καταλήφθηκε το νησί από τους Ιωαννίτες ιππότες ανακατασκευάστηκε και ενισχύθηκε, ειδικά κατά τον 15ο αιώνα όταν ο τουρκικός κίνδυνος έγινε εντονότερος και εμφανίστηκαν τα πρώτα πυροβόλα όπλα. Η θέα από την ακρόπολη του είναι μαγευτική. Η Αγία Μαρίνα και ο Πλάτανος απλώνονται κυριολεκτικά κάτω από τα πόδια σου. Κοιτώντας λίγο μακρύτερα βλέπεις τον όρμο του Λακκίου και τη Σκουμπάρδα ενώ στα βόρεια τις άλλες δύο κορυφές-οχυρά, το Μάρκελλο και το Κλειδί. Αν μάλιστα ο καιρός είναι διαυγής μπορείς να στρέψεις το βλέμμα σου προς τα ανατολικά και να δεις τη μικρασιατική ακτή. Μέσα στον

Διάδρομος υπόγειου καταφυγίου στις Ιταλικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις στη Σκουμπάρδα.

Έχοντας αρκετό χρόνο ακόμα, αποφάσισα να 'επιχειρήσω' -διότι δεν γνώριζα αν υπάρχει το ανάλογο οδικό δίκτυο- την ορεινή διάσχιση μέχρι την Πατέλα. Κατέβηκα στον επαρχιακό δρόμο Αλίνδων-Λακκίου και βρέθηκα στο μικρό οικισμό των Μύλων. Από εκεί ένα δρομάκι με οδήγησε ανάμεσα από χωράφια και αγρούς... Αυτή η απρογραμμάτιστη διάσχιση αποδείχτηκε τελικά ως μια από τις καλύτερες του νησιού. Η φύση που συναντάς είναι πολύ όμορφη με το 'τέρας' της οικοδομικής ανάπτυξης να μην έχει εμφανιστεί ακόμη. Φτάνοντας στους πρόποδες της Πατέλας ο δρόμος συνεχίζει και σε βγάζει πάνω από τη δυτική ακτή της Λέρου. Η γύρω περιοχή είναι αρκετά απόκρημνη και μόνο μερικά σκόρπια λιβάδια προσπαθούν να ημερέψουν το τοπίο. Αξέχαστη θα μου μείνει, η εικόνα ενός καϊκιού που διέσχισε με το χαρακτηριστικό του ήχο ένα σύμπλεγμα βραχονησίδων, σε μικρή απόσταση από την ακτή. Σύντομα, βρέθηκα στη διασταύρωση για την κορυφή της Πατέλας, κοντά στον Άγιο Σπυρίδωνα. Από εκεί εύκολα επέστρεψα στο Λακκί ολοκληρώνοντας ουσιαστικά την εκδρομή.

Το πλοίο αναχώρησε αργά, λίγο πριν τα μεσάνυχτα. Ήμουν αρκετά κουρασμένος, ωστόσο ανέβηκα στο κατάστρωμα, να απολαύσω τον απόπλοο από το λιμάνι. Αργότερα, όταν είχε χαθεί πια η πόλη από τα μάτια μου, κατευθύνθηκα στο ανώτερο κατάστρωμα θέλοντας να

πλησιάσω την πλώρη. Προσπέρασα τα φουγάρα του πλοίου και βρέθηκα πάνω από τη γέφυρα. Η πλώρη τώρα ήταν μπροστά μου και μπορούσα να την παρατηρώ να σκίζει το κύμα. Έστρεψα το βλέμμα μου ψηλά: διαβαίναμε το στενό του όρμου του Λακκίου. Τα βράχια του περάσματος διαγράφονταν μέσα στο σκοτάδι θεόρατα

και απειλητικά, μοιάζοντας με πύλες ενός οχυρού. Θυμήθηκα ότι είχα διαβάσει για τη βραδιά της 12ης Νοεμβρίου του 1943, όταν τα συμμαχικά πλοία διάβαιναν το ίδιο πέρασμα. Μόνο που τότε οι 'πύλες' αυτές πράγματι, οδηγούσαν σε νερά που παραμόνευε ο κίνδυνος από τα εχθρικά αποβατικά...

Ο πύργος του Μπελλένη στα Αλιντα.

Κτίριο της ζώνης κατοικίας και εμπορίου (της εποχής της Ιταλοκρατίας).

Γνωρίζοντας τη Λέρο μέσα από το Οικοσκόπιο

- Η Λέρος ανήκει στο σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων και βρίσκεται λίγα μίλια νοτιοανατολικά της Πάτμου και σε κοντινή απόσταση από την Κάλυμνο. Ο δήμος Λέρου έχει πρωτεύουσα το Λακκί και αποτελείται από το ομώνυμο νησί, τις γύρω νησίδες, καθώς και τα απομακρυσμένα νησάκια Κίναρος, Λέβιθα και Φαρμακονήσι.
- Το ανάγλυφο του νησιού χαρακτηρίζεται από μικρές λοφώδεις εξάρσεις και πολυάριθμους κολλήτοκους, σχηματίζοντας μεγάλους και υπήνεμους όρους σε όλο το μήκος της ακτογραμμής του. Υδρολογικά η Λέρος ανήκει στο ευρύτερο υδατικό διαμέρισμα Νήσων Αιγαίου και εντάσσεται σε κοινή υδρολογική λεκάνη μαζί με την Κάλυμνο, την Πάτμο, τους Λειψούς, και τα γειτονικά μικρότερα νησιά.
- Σύμφωνα με τη χαρτογράφηση των χρήσεων γης κατά CORINE 2000 το μεγαλύτερο μέρος του κεντρικού άξονα του νησιού καλύπτεται από καλλιέργειες και γεωργική γη χωρίς να λείπουν και σημαντικές εκτάσεις φυσικής βλάστησης. Στα βόρεια και νότια της Λέρου κυριαρχούν βουκότοποι και πυκνή σκληροφυλλική βλάστηση. Διαχρονικά, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων της χαρτογράφησης των καλύψεων γης για τα έτη 1987 και 2007 (WWF Ελλάς-ΑΠΘ) το μωσαϊκό των χρήσεων γης δεν έχει αλλάξει σημαντικά.
- Επτά περιοχές στη Λέρο και στα γειτονικά νησιά έχουν χαρακτηριστεί Καταφύγια Άγριας Ζωής για την προστασία της χλωρίδας και της άγριας πανίδας που ζει και αναπαράγεται εκεί. Επιπλέον οι νήσοι Πιγανούσα, Μεγάλο και Μικρό Γλαρονήσι και Λέρικο έχουν ενταχθεί στο Δίκτυο Natura 2000 (GR 4210018) καταλαμβάνοντας συνολική έκταση 6211,3 εκταρίων.
- Στο πλαίσιο του προγράμματος καταγραφής νησιωτικών υγροτόπων του WWF Ελλάς, στη Λέρο έχουν εντοπιστεί και αποτυπωθεί δύο φυσικοί υγρότοποι, το Έλος Γούρνας στο κέντρο του νησιού και το Έλος Αγ. Κιουράς ή Παρθενίου βόρεια κοντά στον οικισμό Παρθένι και ένας τεχνητός υγρότοπος το Φράγμα Παρθενίου. Η διατήρηση και προστασία τους εξασφαλίζουν ενδιαίτημα στη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.
- Η πανίδα της Λέρου περιλαμβάνει τον πρασινόφρουνο (*Pseudepidalea viridis*) ένα είδος βάτραχου αλλά και ερπετά όπως η γραικοχελώνα (*Testudo graeca*), αρκετά είδη σαυρών όπως το κροκοδειλάκι (*Laudakia stellio*) και η τρανόσαυρα (*Lacerta trilineata*), αμφίβια, είδη φιδιών, όπως η σάϊτα (*Platycephalus najadum*), ο ζαμενής (*Dolichophis jugularis*), το θαμνόφιδο (*Eirenis modestus*), το νερόφιδο (*Natrix natrix*) και η δηλητηριώδης θωμανική οχιά (*Montiviperas xanthina*). Στα γύρω νησιά και τις βραχονησίδες αναπαράγονται θαλασσοπούλια και αρπακτικά πουλιά όπως ο αιγαϊόγλαρος (*Larus audouinii*) και ο μαυροπετρίτης (*Falco eleosorae*) αντίστοιχα. Ενδημικό της Λέρου είναι το χελιόποδο *Dignathodon rachyrus*, είδος κρισίμωις κινδυνώνουν σύμφωνα με το Ελληνικό Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Ζώων.
- Μέρος της πληροφορίας που περιγράφεται παραπάνω, απεικονίζεται στο διαδραστικό χάρτη του Οικοσκοπίου πατώντας το σύνδεσμο που ακολουθεί: <http://short.oikoskopio.gr/tu>

ΟΙΚΟΣΚΟΠΙΟ
www.oikoskopio.gr

WWF ΕΛΛΑΣ

Φιλελλήνων 26, 105 58 Αθήνα, Τηλ: 210 331489, fax: 210 3247578